

УДК 343.985:351.74

Шаповалов О. О. – кандидат юридичних наук, докторант Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ОБ'ЄКТИ ПОШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ

Розглянуто проблемні питання, пов'язані з пошуком даних про об'єкти матеріального світу (що становлять оперативний інтерес), які водночас є об'єктами пошукової діяльності оперативних підрозділів. Визначено та науково обґрунтовано класифікацію об'єктів пошукової діяльності оперативних підрозділів як процесу виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес. Зазначено, що пошукова діяльність передбачає дві форми: елемент (стадія) будь-якої пізнавальної діяльності; система організації, що має особливу правову сутність, підстави та принципи організації. З'ясовано, що об'єктом пошукової діяльності є не всі предмети та документи, а лише ті, що мають ознаки злочину, можуть бути зафіксовані й надалі використані під час досудового розслідування. Проаналізовано теоретичні засади оперативного пошуку як засобу збирання інформації про об'єкти пошукової діяльності на підставі діалектичного підходу.

Ключові слова: оперативні підрозділи, пошукова діяльність, об'єкти пошуку, особи, предмети, документи, об'єкти пошукової діяльності.

Значущість пошукової роботи повсякчас засвідчує практика діяльності оперативних підрозділів. Проте її ефективність безпосередньо залежить від наукових досліджень і розробок у всіх сферах, долучених до протидії злочинності. Саме це надає можливість розробити дієві механізми впровадження та забезпечення норм правового регулювання, а також оптимізувати діяльність оперативних підрозділів. Проблеми, які пов'язані з пошуком даних про об'єкти матеріального світу (що становлять оперативний інтерес), які водночас є об'єктами пошукової діяльності оперативних підрозділів, не втрачають

актуальності, однак їх дослідження не можна вважати завершеним. Триває докорінна трансформація відносин, зокрема й в системі кримінальної юстиції, що зумовлює виникнення якісно нових завдань, які постають перед правоохоронними органами. Зміни в законодавстві, а також у підзаконних нормативних актах, що регламентують оперативно-розшукову діяльність, здійснюють без належного теоретичного обґрунтування.

Оперативно-розшукова наука як окрема галузь знань сформувалася наприкінці 60-х – на початку 70-х років ХХ століття. Теоретичні розробки були спрямовані, передусім, на дослідження методологічних і правових питань оперативно-розшукової діяльності, формування її понятійного апарату, розвиток спеціальної термінології. Проблемам оперативно-розшукової діяльності присвячено праці знаних науковців – І. П. Козаченка, Е. О. Дідоренка, О. Ф. Долженкова, П. П. Михайленка та ін. Аспекти окреслених питань відображено в доробках Д. В. Гребельського, Є. Д. Лук'янчикова, С. І. Ніколаюка та ін. Особливості оперативного пошуку також досліджували інші науковці [1; 2], зокрема в контексті виявлення ознак переважно латентних злочинів. На думку цих учених, кожному виду злочинів притаманні специфічні пошукові ознаки, сфери пошуку, об'єкти та суб'єкти пошуку тощо.

З огляду на зазначене, мета цієї статті – визначити та науково обґрунтувати класифікацію об'єктів пошукової діяльності оперативних підрозділів як процесу виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес.

Латентний (прихований) характер злочинної діяльності зумовлює необхідність активного здобування первинної інформації. Початковою стадією будь-якого процесу виявлення будь-чого (кого) є пошук, здійснення якого утворює особливий вид (форму), що позиціонується як пошукова діяльність, яка має дві форми: елемент (стадія) будь-якої пізнавальної діяльності; система організації, що має особливу правову сутність, підстави та принципи організації. Як система організації пошукова діяльність має специфічні ознаки, що виокремлюють її серед інших форм діяльності оперативних підрозділів, однією з яких є чіткий розподіл її напрямів (пошук осіб, які готують, учиняють або вчинили злочин; пошук

предметів і документів, що можуть свідчити про підготовку або вчинення злочину).

Науковці сформували перелік об'єктів пошукової діяльності, які, на їхнє переконання, є основними категоріями об'єктів пошуку та розпізнання. Цей перелік охоплює: подію злочину; обставини, що сприяли вчиненню злочину; осіб, які становлять оперативний інтерес; майно, викрадене внаслідок учинення злочину чи нажите злочинним шляхом; засоби вчинення злочину, а також інші предмети, що мають розшукове значення або заборонені для зберігання, носіння чи використання [3].

Класифікацію було здійснено також залежно від форм пошукової діяльності: пошук первинної інформації про ознаки ще не відомої протиправної діяльності; пошук додаткової інформації про ознаки вже відомих злочинів; збирання інформації, необхідної для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, що забезпечує аналітичний пошук, який визначають також як «аналітичну розвідку» [4, с. 467]. Виявлення ознак латентних злочинів передбачає отримання та перевірку первинної інформації про осіб і факти, що становлять інтерес для правоохоронних органів, поза зв'язком із конкретними фактами з подальшим виокремленням останніх із загальної маси (таку форму застосовують для виявлення злочинів за принципом «від злочинця до злочину»). Водночас виявлення «фактових» злочинів передбачає отримання та перевірку первинної інформації про осіб і факти, що становлять інтерес поза зв'язком з конкретною особою, з подальшим виокремленням підозрюваної особи з широкого кола осіб, які потрапили до поля посиленого інтересу оперативних підрозділів у процесі розкриття «фактового» злочину (таку форму застосовують для виявлення злочинів за принципом «від злочину до злочинця»).

Тобто класифікацію об'єктів пошукової діяльності науковці здійснювали за критеріями їх належності до предметів матеріального світу (особи, факти, предмети, документи) або етапу пошукової діяльності й обізнаності оперативних працівників з учиненим злочином (факти та особи).

На нашу думку, факти не можуть бути об'єктом оперативного пошуку, оскільки власне факти можуть бути встановлені або підтверджені саме виявленням певних

предметів або документів, наявністю інформації про особу, яка готується до вчинення злочину або вчинює злочин.

З огляду на зазначене, ми класифікуємо об'єкти пошукової діяльності за такими групами: особи, предмети та документи.

Особи як об'єкт пошукової діяльності мають специфіку, яка залежить від виду злочину, що зумовлює груповий або організований характер злочинної діяльності, дії в певних сферах діяльності тощо. Тому за критерій класифікації обрано можливість отримання від цих осіб інформації про підготовку або/та вчинення злочину й використання цієї інформації. До основної категорії осіб як об'єктів пошукової діяльності належать:

- організатори – особи відповідної кваліфікації, зі спеціальною освітою, досвідом діяльності в певних сферах (злочинна спеціалізація або професійна діяльність у певній сфері), зв'язками в певній сфері, обізнаністю щодо «тонкощів» функціонування певної галузі, вразливих місць державного контролю та способів ухилення від нього (якщо злочин у сфері економіки чи службової діяльності) або методів роботи правоохоронних органів тощо;

- особи, які, відповідно до злочинної спеціалізації та кримінальної поведінки в минулому, здатні вчиняти злочини певних видів;

- особи, які внаслідок діяльності в певній сфері (наприклад, обіймання певної посади) мають можливість учиняти злочини певних видів;

- особи, які здійснюють дії з підготовки до вчинення злочинів;

- особи, що безпосередньо вчиняють злочин, категорії яких залежать від сфер пошуку;

- раніше судимі особи, які діють у сферах (місцях) пошуку;

- особи, які брали участь у вчиненні злочину й обізнані щодо його обставин, проте їх використовували організатори потай (наприклад, ті, яким фігуранти надавали вказівки, доручення, що свідчать про підготовку або вчинення злочину), тому формально вони не є суб'єктами злочину;

- особи, які обізнані з фактом діяльності в певній сфері, однак можуть не знати, що діяльність злочинна (очевидці протиправної діяльності підозрюваного; очевидці, яких встановлюють зі свідчень фігуранта, а саме родичі або знайомі, які можуть підтвердити чи спростувати його свідчення);

- особи, які можуть повідомити про спосіб життя фігуранта (з-поміж знайомих, близьких осіб, сусідів);
- особи, які повідомили про протиправні дії посадових осіб (викривачі, працівники контролюючих органів);
- потерпілі та їхні близькі, які можуть надати інформацію про обставини вчинення злочину (зазначені особи можуть не знати, що стали жертвами злочину, або злочин щодо них лише готують);
- особи, які працюють у певній галузі, на конкретному підприємстві, в установі, організації, тому можуть надати доказову інформацію (очевидці подій);
- особи, які можуть володіти інформацією про вчинення злочину, однак отримати її можна тільки оперативним шляхом;
- особи, яких використовують (або можна використати) для активного здобування інформації;
- особи, які не є очевидцями подій, проте можуть надавати інформацію, що становить оперативний інтерес (наприклад, мають досвід роботи в певній галузі).

Наступним об'єктом пошукової діяльності є предмети фізичного світу, до яких належать:

- гроші та цінності (готівка, валюта тощо; безготівкові – авізо, платіжні доручення, чеки, акредитиви, ощадні книжки на пред'явника, банківські платіжні картки; цінні папери: приватизаційні папери, акції, облігації внутрішніх і зовнішніх державних позик, облігації місцевих позик, казначейські зобов'язання, ощадні сертифікати, інвестиційні сертифікати, векселі тощо; система електронних грошей, тобто в разі, якщо документи засвідчують наявність коштів, їх вважають предметом матеріального світу);

– майно, одержане внаслідок учинення злочину. Для майна як складової предметів (у межах об'єкта пошукової діяльності) доцільно обрати класифікацію за критерієм складності фіксації предметів: інформацію про предмети отримано з відкритих джерел, доступ до яких не обмежений; інформацію отримано з офіційних джерел, доступ до яких частково обмежено; майно, приналежність якого конкретній особі було офіційно встановлено; майно, належність якого конкретній особі не було офіційно встановлено (наприклад, оформлено на «підставних» осіб);

- предмети, які слід вважати результатом злочину (містять «візуальні» ознаки), а саме вже виготовлені предмети, а також

напівфабрикати (об'єкти, виготовлення яких не доведене до кінця);

- засоби, які використовують для підготовки або вчинення злочину;

- література, у якій міститься інформація щодо технологічних процесів, що використовують під час учинення злочинів;

- комп'ютерна техніка, що містить: програмне забезпечення, використане для підготовки або вчинення злочину; особисте листування та зв'язок з іншими учасниками процесу; складені підроблені документи;

- особисті «чорнові» записи, що відображають переміщення фальсифікованих лікарських засобів; блокноти, зошити, що містять відомості про співучасників, проведення ними операцій, розподіл між ними ролей, їхні адреси [5, с. 143]. Зокрема, така інформація може міститися в зошитах, записних книжках, блокнотах, щоденниках, перекидних календарях, записних алфавітних адресних (телефонних) книгах, на аркушах з блокнотів, папері для заміток (за наявними в них записами можна встановити облік обсягів випуску, перевезення, зберігання, продажу фальсифікованих лікарських засобів, прізвища, імена (прізвиська), номери телефонів осіб, причетних до злочину);

- мобільні телефони й інші електронні засоби зв'язку, які містять списки прийнятих і вихідних дзвінків, створені в довіднику записи, поштові скриньки вхідних і вихідних текстових повідомлень, фотознімки можливих співучасників, документів тощо;

- предмети злочинного посягання;

- предмети й речі, які потребують спеціального дозволу на їх придбання та/або збереження;

- майно та цінності, необхідні для відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочиним.

Наступний об'єкт пошукової діяльності – це документи, до яких належать:

- реєстраційні та ліцензійні документи суб'єктів господарювання, що беруть участь у злочинній діяльності (статутні документи підприємства (підприємця) – порушника (свідоцтво про реєстрацію, статут, установчий договір, реєстр акціонерів, протоколи загальних зборів, засідань органів управління, протоколи ревізійної комісії (акти й матеріали

перевірок), довідки про взяття на облік у податкових органах і державних фондах);

- що імітують законний характер злочинної діяльності;
- що відображають придбання засобів учинення злочинів;
- нормативні документи, які регламентують вимоги безпеки, якості продукції, що є предметом злочину;
- що стосуються місць здійснення злочинної діяльності (документи, які підтверджують право власності на об'єкти нерухомості, транспортні засоби, договори перевезення, товаротранспортні накладні, подорожні листи тощо);
- що відображають процес укладання фіктивних угод, які супроводжують злочинну діяльність;
- що засвідчують наявність прав у конкретної особи на певні об'єкти власності, які можуть бути конфісковані з метою відшкодування збитків, завданих злочинами;
- медичні документи, що відображають факт смерті або завдання фізичної шкоди;
- що оформлюють під час проведення службових перевірок, інвентаризацій, аудитів тощо;
- що оформлюють за результатами планової перевірки дотримання відповідних ліцензійних умов;
- що встановлюють компетенцію конкретної службової особи, органу влади й управління, де особа працює
- що встановлюють правовий статус особи;
- що встановлюють порядок документообігу та осіб, які мають функції щодо його забезпечення;
- що засвідчують порушення прав і законних інтересів громадян;
- що відображають інформацію про контакти осіб та їхнє місцезнаходження в певний час;
- що характеризують особистісні характеристики особи, її матеріальне становище та рівень життя;
- підроблені документи. Під час визначення підроблених документів як об'єкта пошукової діяльності необхідно враховувати такі обставини: у разі спроби приховання в документах слідів злочину інтелектуальне підроблення відбувається здебільшого в найпростіший спосіб – шляхом інформаційного долучення даних у відповідних документах, пов'язаних між собою в межах безпосередньої доступності

виконавцям; ланцюг взаємозалежних документів за часом складають раніше за сумнівний, тому для долучення їх виправляють минулими числами; частина документів захищена системою нумерації (у прошитих і прошнурованих журналах), що ускладнює внесення технічних змін (підроблення); так звані первинні документи в загальному інформаційному ланцюзі не є істинно первинними, тобто визначальними; у разі виявлення розриву ланцюга послідовного оформлення документів (брак однієї або декількох її ланок) постає питання щодо вірогідності не тільки первинних документів, а й даних, що зазначені в документах загалом (водночас брак документів ще не означає, що вони підроблені).

Таким чином, об'єктом пошукової діяльності є не всі предмети та документи, а лише ті, що мають ознаки злочину, можуть бути зафіксовані й надалі використані під час досудового розслідування. Особи стають об'єктами пошукової діяльності за умови належності до однієї з визначених категорій та наявності пошукових ознак певного злочину. З огляду на зазначене вище, слід розглядати теоретичні засади оперативного пошуку як засобу збирання інформації про об'єкти пошукової діяльності на підставі діалектичного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Петросян В. Г. Криміналістичне та оперативно-розшукове забезпечення виявлення злочинів, вчинених суб'єктами господарювання з ознаками фіктивності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Г. Петросян. — Ірпінь, 2012. — 221 с.
2. Бандурка А. М. Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ / А. М. Бандурка, А. В. Горбачев. — Киев : РИО МВД Украины, 1994. — 160 с.
3. Кирсанов З. И. Понятие поиска скрытых материальных объектов в криминалистике / З. И. Кирсанов, А. В. Лясников // Проблемы технико-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений. — М., 1994. — С. 33–39.
4. Основы оперативно-розыскной деятельности : учебник / под ред. В. В. Рушайло. — 2-е изд., испр. и доп. — СПб. : Лань, 2000. — 720 с.
5. Файзрахманов Н. Ф. Расследование оборота фальсифицированных и недоброкачественных лекарственных средств, биологически активных добавок : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Н. Ф. Файзрахманов. — М., 2013. — 255 с.

REFERENCES

1. Petrosian, V.H. (2012). Kryminalistychne ta operativno-rozshukove zabezpechennia vyjavlennia zlochyniv, vchynenykh subiektamy hospodariuvannia z oznakamy fiktyvnosti [Forensic and operational search for the detection of crimes committed by business entities with signs of fictitious behavior]. *Candidate's thesis*. Irpin [in Ukrainian].
2. Bandurka, A.M., & Gorbachev, A.V. (1994). *Operativno-rozysknaia deiatelnost: pravovoi analiz* [Operative-search activity: legal analysis]. Kiev: RIO MVD Ukrainy [in Russian].
3. Kirsanov, Z.I., Liasnikov, A.V. (1994). Poniatie poiska skrytykh materialnykh obektov v kriminalistike [The concept of searching for hidden material objects in forensics]. *Problemy tekhniko-kriminalisticheskogo obespecheniia raskrytiia i rassledovaniia prestuplenii*. Moscow [in Russian].
4. Rushailo, V.V. (Ed.). (2000). *Osnovy operativno-rozysknoi deiatelnosti* [Basics of operative-search activity] (2nd ed., rev.). SPb.: Lan [in Russian].
5. Faizrahmanov, N.F. (2013). Rassledovanie oborota falsifitsirovannykh i nedobrokachestvennykh lekarstvennykh sredstv, biologicheskii aktivnykh dobavok [Investigation of the turnover of falsified and inferior medicines, biologically active additives]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 02.03.2018

Shapovalov O. – Ph.D in Law, Doctoral Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Objects of Operatives' Search Activity

Article analyzes topical issues connected to search of data regarding the material objects (objects of special operative interest), simultaneously presented as objects of operative units' search activity. Definition and scientific justification is provided for classification of objects of operative units' search activity as a process aimed at detection of persons and facts as objects of special operative interest. It is noted that search activity comprises two elements: stage of any cognitive activity; organization system with specific legal nature, grounds and principles. As an organization system it is characterized by some special features distinguishing it from other operative activities, including structured division of its areas: search of persons who prepare, commit or have already committed a crime; search of items and documents which may prove the fact of crime preparation or commission. It is

concluded that not all items and documents are the objects of search activity – only those which may be fixed and used in further pre-trial investigation; regarding persons as objects of search activity – the abovementioned categories do not strictly present persons who are of special operative interest but gain this status only if specific features are combined (allowing to define a relevant category) and search features of specific crimes. Article presents grounds for consideration of theoretical basis of operative search as means for collection of data regarding objects of search activity with use of dialectic approach.

Keywords: operative units, search activity, persons, items, documents, objects of search activity.